

Stallas-clavà istoricas

Enconuscher lur characteristics e muntada per il maletg dal lieu

■ En ils abitadis istorics dal Grischun chattan ins anc bleras stallas-clavà. Quellas sa laschan attribuir a trais tips fundamentals: stallas da stric (construcziuns mugrinadas resp. encharnadas), stallas a pitgas e stallas da mir. Las stallas-clavà caracteriseschan il maletg dal vitg e mussan – sco perditgas impurtantas dal temp – la moda istorica da lavurar e da cultivar.

Maletg dal lieu e stallas-clavà

La stalla-clavà sco perditga dal temp

La colonisaziun dal Grischun stat en in stretg connex cun l'utilisaziun agricula e cun las veglias vias istoricas da commerzi sur las Alps. Per consequenza han blers maletgs da vitgs ina tempru agricula. Per deponer il fain e per metter a susta il muvel èn vegnidas construidas stallas-clavà sin las alps, sin las

aclas ed en las zonas intermediaras. Durant l'enviern era il muvel giu la val. Stallas-clavà pli grondas en la zona dal vitg èn il resultat da questa moda agricula da lavurar, ch'è colliada fermamain cun las condiziuns climaticas. Sch'ins discurre dal maletg dal lieu, è manegiada anc oz en blers lieus l'armonia tranter chasas d'abitar e stallas-clavà en ina structura agricula logica.

Las stallas-clavà èn perditgas impurtantas dal temp che mussan la moda istorica da cultivar. Ellas èn gist uschè impurtantas per l'effect spazial ed il caracter d'in lieu sco las chasas d'abitar sezzas. Las relaziuns economicas dals purs alpins han caracterisà l'aspect da quests edificizis.

Las stallas-clavà mussan ils materials da construcziun che stevan a disposiziun en il lieu. Lur construcziun structure-scha l'intern e caracterisescha l'aspect exterior. Fin a paucas averturas èn ils quartiers per il muvel (uigls) serrads sin il plaun sut, per tegnair la chalur a l'intern. Las fatschadas dals locals da deposit survart (clavads) èn construidas uschia, ch'ellas laschan passar tras l'aria. Las largias tranter la laina radunda u las sfesas per part ornamentals tranter ils revestgiments d'aissas procuran ch'il material deponi survegn aria.

Stallas-clavà en differentas modas da construcziun chattan ins en tut il chantun. En il chantun Grischun sa chattan approximativamain 70 000 stallas-clavà istoricas en la zona da construcziun.

Chasa d'abitar e stalla-clavà sco unitad funcziunala

L'abitar ed il lavurar eran colliads stretgamain in cun l'auter en il passà. Ils edificizis d'economia en ils vitgs eran per il solit situads en la vischinanza directa dals edificizis d'abitar.

Regionalmain e localmain sa laschan distinguer divers sistems da cultivaziun. Differentas premissas climaticas e particularitads geograficas sa mussan a maun da l'ordinaziun dals edificizis, da las modas da construcziun e da las materials duvradas.

Resultadas èn differentas tipologias da stallas-clavà ch'èn vegnidas construidas sco edificizis separads u vegnidas colliadas cun la chasa d'abitar sur curts u sur locals d'economia integrads.

La colliaziun funcziunala da la chasa d'abitar e da la stalla-clavà duai esser perceptibla er en l'utilisaziun futura, pertge che gist las differenziaziuns concepziunals èn il motiv per la fascinaziun particulara dals locals d'abitar en edificizis istorics.

Repartziziun regionala da las tipologias da stallas-clavà

Stalla-clavà da stric

La stalla-clavà da stric è derasada cun-

La brochura da l'Uffizi per il svilup dal territori preschenta ils differents tips da stallas e dat er tips co adattar quels a moda concienziosa en cas da midada d'utilisaziun. (Maletg: Stalla-clavà da stric a Falera).

FOTO: ADRIAN MICHAEL / CC BY-SA 3.0

unt en las regiuns Surselva, Tavau, Partenz, Avras, Grischun Central ed – en singuls cas – en il Signuradi. Tut tenor la grondezza dals bains cultivads po la stalla-clavà consistier da 1½, 2½, 3 u 4 unitads. Tradiziuns locals da construcziun han medemamain in'impurtanza.

En Surselva è – pervi da la cultivaziun da graun – plinavant derasada la stalla-clavà da stric cun chischners. Sco «stalla dal Partenz» è enconuschenta la tipica concepziun da la part surpendenta sco «talina», che furma ina spezia da lautga e ch'è separada da la part dal fain tras ina paraid. La concepziun da questa talina tanscha da la furma simpla, da la construcziun da stric u dal revestgiment d'aissas fin a portics ornamentads ritgmain (Partenz, Tavau, Surselva, Signuradi, Tschintg Vitgs e Grischun Central). A Seewis, Grisch e Valzeina chattan ins ultra da quai stallas-clavà, nua che la part surpendenta stat sin pitgas da mir radundas u quadras.

Las differenzas èn da decler tras il temp da construcziun, tras differentas funcziuns sco er tras preferenzas regiunals. Per regla èn quests edificizis concepids sco stallas-clavà cun in uigl da travs squadradas da stric u cun in uigl da mir.

Stalla-clavà da stric cun chasa d'abitar

L'unitad da chasa d'abitar e da stalla-clavà ch'è colliada architectonicamain sut in tetg, chattan ins cunzunt en il Partenz sco er en parts da la Surselva e da la regiun Viamala, en singuls cas er en il Grischun Central ed en il Signuradi. Influenzas regiunals da la cultura architectonica sa laschan distinguer vi da la concepziun da la chasa d'abitar e da la stalla-clavà. Uschia chattan ins en Val d'Alvra chasas d'abitar da mir cun stallas-clavà da lain; en Surselva percenter è per il solit l'entir ensemble construi cun lain en stric.

Stalla-clavà a pitgas

La stalla-clavà a pitgas u a pitgas da chantun è in tip derasà en l'entir territori chantunal. Fin lunsch en il 18avel tschientaner era la derasaziun anc restrenschida sin las vals dal sid, eventualmain sin ils territoris confinants. Pli tard è questa moda da construcziun daventada populara en tut las regiuns ed è – cun numerusas variantas architectonicas – vegnida adattada als basegns respectivs. Tar la stalla-clavà a pitgas da chantun han la part da l'uigl e las pitgas da chantun dal clavà in mir massiv. Las parts da mir pon avoir ina liadira. Las parts dal clavà tranter las pitgas han in revestgiment d'aissas horizontalas u verticalas, las parts da la culmaina èn per il solit serra-

das cun laina radunda. En Valragn èn er sa mantegnids exempels, nua che las paraids laterals èn complettamain da mir e mo las paraids da la culmaina han in revestgiment d'aissas. Tut tenor la regiun e tenor il temp da construcziun han las stallas-clavà a pitgas da chantun in tetg da plattas-crap, da tola u da quadrels.

Stalla-clavà a pitgas, colliada cun la chasa d'abitar

Tar l'uschenumnada «chasa engiadinaisa» èn ils edificizis d'abitar e d'economia reunids en in complex ed èn savens schizunt entretschads fermamain in en l'auter. Quest tip è derasà cunzunt en Engiadina, ma er en il Puschlav, en Val d'Alvra ed en Val Müstair. Sco las chasas d'abitar èn er las fatschadas da las stallas-clavà savens decoradas ed ornadas ritgmain. Revestgiments d'aissas da creaziun artistica, grondas averturas ad arvieut radund, averturas cun sgrafits sumegliantas a fenestras, pitgas da chantun decoradas e grondas stallas-clavà da stric dattan l'expressiun representativa al complex.

Stalla-clavà cun plaun da scuder

Il tip a trais plauns, ch'è concepì sco stalla-clavà dubla, è derasà cunzunt en Bregaglia. Cuntrari a las stallas-clavà da las ulteriuras vals dal sid, ch'èn per il solit fatgas dal tuttafatg da mir, chattan ins en Bregaglia ina maschaida tranter stalla-clavà a pitgas e stalla da stric. Entaifer las structures dal vitg èn las chasas d'abitar e las stallas-clavà construidas stretgamain ina sper l'autra. Sin il nivel dals vitgs èn ils animals vegnids pavlads avant il cumenzament da l'enviern in pau ordaifer ils vitgs. Perquai sa gruppeschan las stallas-clavà sco retschas sin ils prads-chasa dals vitgs.

Stalla-clavà da mir

Ils edificizis massivs, construids mo or da crappa, èn derasads principalmain en las vals dal sid dal chantun, uschia en la Mesolcina, en Val Calanca, en il Puschlav ed en singuls cas er en Bregaglia. Tut tenor las tradiziuns locals da construcziun e tenor las relaziuns topograficas èn ils plauns da las stallas accessibels sur stgalas externas ch'èn montadas da la vart u davant u che mainan sur il terren.

Stalla-clavà da stric

Structura architectonica fundamentala L'utilisaziun oriunda (uigl da muvel grond e manidel, deposit da fain e sientada da las monas) definescha la structura fundamentala. La part da l'uigl ch'è

construida tut tenor la regiun or da travs squadradas da stric u or da mir, è clausa e serva a proteger ils animals cunter l'aura e cunter la fradaglia. A l'intern n'è ella betg fitg auta, per tegnair la chalur uschè datiers dals animals sco pussaivel. Il clavà ch'è construi en stric luc cun largias e dividì en plirs compartiments, permetta ch'il fain survegn avunda aria. El ha in'autozza interna considerabla, senza sutdivisiun verticala.

Aspect exterior

La stalla-clavà da stric è caracterisada tras ina volumetria simpla sco er tras fatschadas per gronda part unitaras. Sche la stalla-clavà è situada sin la planira, serva ina rampa sco access al plaun dal clavà. Tut tenor la regiun ha l'edifizis tradiziunalmain in tetg da schlonadas u da plattas-crap senza construcziuns sin tetg e senza averturas sin tetg (tetgs da tievlas u da tola èn tetgs secundars ubain èn in indizi che la stalla-clavà è vegnida construida pir pli tard).

Utilisaziun

Il plaunterren da quests edificizis vegn duvrà sco uigl. El è construi uschia, ch'il vent na po betg passar tras, per ch'il muvel possa pernottar en in ambient chaud. Pitschens fanestrins procuran per l'ariaziun. Il clavà ch'è tschentà sin l'uigl tanscha fin sut il tetg e lascha passar tras l'aria, per ch'il fain deposita possa setgar bain. Sch'ins contempla la relaziun tranter l'uigl plitgusch stgir ed il clavà pli cler, resulta ina proporziun dad 1/3 (uigl) a 2/3 (clavà).

Stalla-clavà a pitgas

Structura architectonica fundamentala L'utilisaziun istorica (uigl da muvel grond e manidel, deposit da fain e sientada da las monas) definescha la structura fundamentala. La part da l'uigl è separada da la part dal clavà che consista d'in u da plirs plauns. La part da l'uigl ch'è construida or da mir è clausa e serva a proteger ils animals cunter l'aura e cunter la fradaglia. Ella n'è betg fitg auta, per tegnair la chalur a l'intern. Las pitgas ladas dal clavà portan las chargias dal tetg. Revestgiments da lain cun sfesas e cun averturas d'ariaziun servan a dar aria al fain. Tut tenor la regiun statan las stallas-clavà sulettas u èn construidas vi da la chasa d'abitar ed accessiblas sur tala (chasa engiadinaisa).

Aspect exterior

La stalla-clavà a pitgas è caracterisada tras ina volumetria simpla sco er tras fatschadas serradas cun fitg paucas averturas. La part da l'uigl en il sochel è or da

mir, che vegn perforà mo tras singulas averturas serrablas sco er tras ils ischs-uigl. Ils clavads ch'èn tschentads sin ils uigls èn construids cun pitgas da chantun ed han savens gronds volumens. Ils revestgiments tranter las pitgas èn concepids sco construcziuns da travs, sco construcziuns d'aissas decoradas u sco simplas construcziuns da pitgas verticalas. Las surfatschas paran serradas, laschan dentant passar tras l'aria. Cun la finiziun satiglia da l'ur e cun la gronda pensa para il tetg, senza construcziuns sin tetg, fitg quiet. En tschertas regiuns chattan ins construcziuns annexas sumegliantas a lautgas.

Utilisaziun

Il plaunterren da quests edificizis vegn duvrà sco uigl. El è construi uschia ch'il vent na po betg passar tras, per ch'il muvel possa pernottar en in ambient chaud. Il clavà ch'è tschentà sin l'uigl tanscha fin sut il tetg e lascha passar tras l'aria, per ch'il fain deposita possa setgar bain. En tschertas regiuns èn vegnidas construidas stallas-clavà a trais plauns. Il plaun superior vegniva duvrà per scuder il graun. Sch'ins contempla la relaziun tranter l'uigl plitgusch stgir ed il clavà pli cler, resulta ina proporziun dad 1/3 (uigl) a 2/3 (clavà).

Stalla-clavà da mir

Structura architectonica fundamentala

La stalla-clavà da mir è caracterisada d'ina reducziun dal spazi e d'ina simplicitad. Ella exista en las suandantas structures fundamentals: stalla-clavà da dus plauns, chasa da scuder d'in plaun u tschaler simpel en il grip. Quels han savens 1 fin 1,5 plauns, èn per il solit umids e strusch adattads per intents d'abitar.

En cas da stallas-clavà da dus plauns è la surfatscha da la stalla identica cun quella dal clavà. Tut tenor la topografia entran ins sur ina stgala externa fixada vi dal mir u sur il terren en il spazi da clavà. Ina colliaziun interna dals plauns n'exista betg, las duas parts èn separadas ina da l'autra tras in palantschieu sura da travs da lain.

Aspect exterior

Ils edificizis mirads sa preschentan sco volumens massivs serrads. L'edifizis ha in effect omogen, savens grisch. Ils mirs da crappa rutta da las stallas-clavà vegnan per ordinari smaultads per motivs da l'isolaziun, entant ch'ils mirs sitgs dal clavà n'han per part nagina smultada, per che dapli aria possa circular. Fin sin paucas averturas d'ariaziun sco er ils ischs-uigl e las portas-clavà è l'edifizis per regla serrà. Lain è visibel en il sectur da las savas, da las averturas da las fenestras e tar la pensa. Il stil dal cubus viva fermamain da questa cumpactadad, dal volumen simpel e cler sco er da la directezza dal material. Caracteristica per questa tipologia è l'utilisaziun dal crap fin sin la cuvrada dal tetg.

Utilisaziun

Il plaunterren da quests edificizis vegn duvrà sco uigl. Il plaun dal clavà che sa chatta survart tanscha si fin sut il tetg. Pervi da l'aura plitgusch chauda da las vals dal sid èn tuts dus plauns mirads per cuntanscher in clima regularmain frestg. Pitschnas averturas procuran per l'ariaziun e portas simplas, plitgusch pitschnas furman l'access als dus locals. Sch'ins analisescha la relaziun da l'uigl cun il clavà, resulta ina relaziun da quasi 1:1.

La preschentaaziun: Dossier «Stallas-clavà istoricas».

Dapli infurmaziuns: chatta.ch/?hiid=xx www.chatta.ch